

A fehérterrorról – nyugati olvasóknak*

A történészek jelentős többsége, Bodó Béla professzorial együtt, egyetért abban, hogy az első világháború történelmi fordulópont volt. Négy birodalom omlott össze a háború okozta vereség miatt, beleértve a többnemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchiát, amelynek helyén 1918 októberében és novemberében utódállamok születtek.

Magyarország esetében a dualista állami létből az önálló államiságra való áttérés október 31-én egy demokratikus forradalommal kezdődött és a november 16-i népköztársaság kikiáltásával zárult. A Károlyi Mihály által vezetett rezsim nem tudta megakadályozni a szerb, cseh-szlovák és román katonák magyar területekre való behatolását. Ezeknek a területeknek a november 3-i padovai fegyverszünet és a november 13-i belgrádi katonai konvenció szerint egyébként magyar fennhatóság alatt kellett volna maradniuk, amíg a párizsi békekonferencia meg nem állapítja az új határokat.

1919. március 21-én a népköztársaságot a kommunista jellegű Magyarországi Tanácsköztársaság váltotta fel. Az új vezetés szándéka az volt, hogy megvédjék az országot a bolsevik Oroszországgal szövetségben. A kommün belpolitikája a szovjet-orosz példán alapult. Amint Bodó rámutat, a kormány államosította az ipart, és kisajátította a nagybirtokokat anélkül, hogy a nagybirtokosok földjeit szétosztotta volna a parasztok között.

* Béla Bodó: *The White Terror. Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921*. London, Routledge, 2019. 333 p.

A Tanácsköztársaság a szovjet példát másolva agresszív vallásellenes propagandát folytatott. Miközben a magyar Vörös Hadsereg a román, cseh-szlovák és szerb betolakodók ellen harcolt, belső ellenfelei kiiktatására vagy megsemmisítésére a rezsim a lenini mintát követve bevezette a terrort. A terror alkalmazását a keleti hadsereg rögtönítélő törvényszékének elnöke, Szamuely Tibor helyettes népbiztos hagyta jóvá. Cserny József vezette a legismertebb terrorista alakulatot, a Lenin-fiúkat, akikben Bodó a rettegett szovjet-orosz Cseka magyar változatát látja (104.). A Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-jén összeomlott, és a proletárforradalmat az ellenforradalom követte. A vörösteror után a fehérterror következett.

Bodó Béla kiváló monográfiájának fő témája a fehérterror története. A szerző a Bonni Egyetem történelemprofesszora, aki, mint könyvének bibliográfiája is tükrözi, számos tudományos cikket írt a fehérterrorról és résztvevőiről.¹ A könyv alcíméből az is kiderül, hogy a szerző a kommunista rezsim bukása után előforduló, antiszemitizmus által motivált erőszakos eseményekre fókuszál. A fehérterrort katonai jellegű csoportok és polgári milíciák hajtották végre, akik azt hangoztatták, hogy az ellenforradalmi erőszak célja a Tanácsköztársaság vörös terrorjának megtorlása volt. A két terrort összehasonlítva Bodó megjegyzi: „A fehérterror nemcsak több áldozatot követelt és több szenvedést okozott, mint a vörösteror; de az is kijelenthető, hogy a jobboldali félkatonai csoportok kegyetlensége messze meghaladta a vörös csapatok brutalitását” (280.). Ezt az állítást a gyilkosságok, kínzások és pogromok szívszorító leírása támasztja alá, felkavaró korabeli fényképekkel illusztrálva, amelyeken az áldozatok a kivégzésükre várnak, vagy a fákra felakasztva lógnak.

Bodó külön fejezetet is szentel a vörös- és a fehérterror összehasonlításának,² amelyben lényeges megállapítása, hogy a bosz-

¹ PAKSA Rudolf: A fehérterror „logikája”. Események, olvasatok, kontextusok. In: MÜLLER Rolf-TAKÁCS Tibor-TULIPÁN Éva (szerk.): *Terror 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2019. 217–245., 236.

² Ennek címe egy nyomdahiba következtében helytelenül, a visszájára fordítva került a fejezet élére: „A vörösteror mint reakció a fehérterrora”. A helyes sorrend nyilvánvalóan „A fehérterror mint reakció a vörösterorra”.

szúállók közül csak néhányat sújtott a vörösteror (91.). A szerző az elkövetők és az áldozatok társadalmi hátterét is vizsgálja. A jobboldal azt állította, hogy a vörösterort „a zsidók” művelték, ám Bodó statisztikai adatok alapján bizonyítja, hogy a kommün alatt elkövetett terrorcselekmények elkövetőinek többsége nem volt zsidó származású. Azt is megjegyzi, hogy míg a vörösteror politikai, a fehérterror politikai és etnikai erőszakról szól (115.).

Megállapítása szerint a fehérterror legbrutálisabb szakasza két évig tartott: 1919 közepén kezdődött, és 1921-ben ért véget. A terror leginkább „a zsidókat” célozta meg, annak ellenére, hogy többségüknek semmi köze nem volt a Tanácsköztársasághoz. Az ellenforradalmi terroristák gyűlölet-bűncselekményeiket „a zsidókkal” szembeni megtorlásként indokolták, akikről azt állították, hogy „gyilkosok, háborús spekulánsok, árulók és kommunisták” (xv.). Ez a megbélyegző kampány népszerűségnek örvendett, és elsősorban a keresztény középosztály támogatását nyerte el.

1920. március 1-jén a nemzetgyűlés Magyarország kormányzójának választotta Horthy Miklóst, a Nemzeti Hadsereg fővezérét. Bodó rámutat, hogy Horthy az ellenforradalmi hadsereg parancsnokaként cinkos volt különítményes tisztjeinek véres tetteiben, noha nem adott ki direkt parancsot és nem vett részt kivégzésekben és kínzásokban. „Ugyanakkor, különösen 1919-ben és 1920-ban tisztjei érdekeit védte és oltalmazta őket a büntetőjogi következményektől. A különítményesek Horthyt képviselőjükként, partnerükként és parancsnokukként kezelték.” (73.) Horthy a gyilkosságok elkövetőit később mint kormányzó közkegyelemben részesítette. A fehérterror, amely mind a kormány, mind az uralkodó elit számára egyre kényelmetlenebbé vált, 1924-re kifulladt. Fontos lett volna megemlíteni, hogy a Horthy-rendszer a fehérterror felszámolása után is ellenforradalminak hirdette magát.

A monográfia a fehérterror egész országra kiterjedő történetét veszi górcső alá. A szerző az előszóban és az első fejezetben a hírhedt 1919. augusztus végi fonyódi Tószegi-lincselést mutatja be, amelynek mikrotörténetében a fehérterror lényegi ismérvei tűnnek elő. Ezt az eseményt Bodó példaként mutatja be, amely „közvetlenül szembesíti az elterjedt (történeész)vitákat az első világhá-

ború alatti és utáni közép- és kelet-európai paramilitáris erőszak forrásaival: az államhatalom meghátrálásával, a vereség kultúrájával, valamint a katonák és a társadalom brutalizációjával” (xxii.). Az úgynevezett „népbíráskodás” három ártatlan áldozata középosztálybeli zsidó háttérű volt, beleértve dr. Tószegi Albert közgazdászt is, aki gyermekkorában tért ki a katolikus vallásra. A „népítéletet” a Nemzeti Hadsereg különítményes tisztjeinek egy csoportja provokálta ki, amelyet Prónay Pál első világháborús veterán irányított, és a helyiek hajtották végre.

A Nemzeti Hadsereget a Tanácsköztársaság idején a francia hadsereg által megszállt Szegeden szervezték meg az ellenforradalmárok. A főként tiszttekből álló önkéntesek célja a vörösök elleni katonai küzdelem volt, de ez a kommün összeomlásáig nem történt meg. Ezt követően a megtorlásaikról lettek hírhedtek.

Becslések szerint a Tanácsköztársaság kormányában a népbiztosok és a helyettes népbiztosok hatvan százaléka zsidó származású volt, habár ezek a vezetők rég elhagyták vallásukat. Ennek ellenére, mint Bodó rámutat, a magas statisztikai arány „nem segítette az új rendszer ügyét egy olyan országban, ahol az 1870-es évek óta a politikai antiszemitizmus növekedőben volt” (58.). Kovács M. Mária történész ír arról, hogy „csaknem félmillió magyar zsidóból alig két-háromezerre tehető azoknak a száma, akik a forradalmakban szerepet vállaltak”.³ Bodó azonban hangsúlyozza, hogy a gyér szám ellenére az ellenforradalom a magyar zsidókat kollektívan tette felelőssé a Tanácsköztársaság megszületéséért és tetteiért.

Bodó szerint a zsidóellenes pogromokban való tömeges részvételnek fontos előzménye volt az antiszemita színezetű rémhírek terjedése, amely a zsidóságot bűnbakként állította be. A féligazságokon és a koholmányon alapuló antiszemita erőszak Magyarországon már az 1880-as években létezett, ám az első világháború és az 1918–1919-es forradalmi események hatására az álhírek mennyisége és terjedésük sebessége megnőtt. Az ellenforradalom során az antiszemita erőszak a „figyelemeltérítés

³ KOVÁCS M. MÁRIA: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 49.

eszközeként szolgált azáltal, hogy a háborúval és a háború utáni válsággal kapcsolatos felelősséget a középosztály keresztény elitjéről megpróbálta a zsidóságra helyezni” (11.). Ez a megállapítás azt tanúsítja, hogy Bodó az ellenforradalmat a háború utáni folyamatok részeként látja. Könyve más helyein azonban követi Robert Gerwarth újszerű, a történészek közt népszerű elemzését,⁴ miszerint a „hosszú” első világháború 1923-ig tartott. Bodó a háború által keltett etnikai konfliktusokat a 17. század vallásháborúival hasonlítja össze (45.). Ebben az esetben azonban a fehérterror a két világháború közötti korszak része, amelyet Raymond Aron „a második harmincéves háborúnak” nevezett.⁵ A recenzens úgy véli, hogy ez az alternatív paradigma meggyőzőbb, mint Gerwarth értelmezése, különösen azért, mert a fehérterror mellett Bodó beszámol a háborúk közti radikális diákszervezetek erőszakos antiszemitizmusáról is, és tevékenységüket összekapcsolja a harmincas évek végének és a negyvenes évek elejének zsidóellenes törvényeivel. A könyv epilógusában így az első világháború utáni antiszemita félkatonai pogromokat is a holokauszttal előfutáraként látja.

A szerző az 1918. novemberi fegyverszünet utáni erőszakot a háború elnyúlásának és brutalitásának tulajdonítja, amely felkészítette a lakosságot az erőszak tolerálására. Megjegyzi, hogy a háború második felében a háttország megpróbáltatásai felerősítették a társadalmi problémákat, és ezek antiszemita zavargásokhoz is vezettek. Miközben a magyar háborús kormányok elutasították az antiszemitizmust, a társadalomban növekedett a politikai antiszemitizmus. A vidéki éhséglázadások az antiszemita erőszak hagyományaival kombinálva a zsidó vagyonelleni támadásokhoz vezettek. Ezek a Bodó által leírt háborús fejlemények ellentmondásban vannak azzal a közvélekedéssel és számos történész véleményével, hogy a két világháború közötti

⁴ Robert GERWARTH: *The Vanquished. Why the First World War Failed to End*. Farrar, Strauss and Giroux, New York, 2016; Emily GIOIELLI: „White Misrule”. *Terror and Political Violence during Hungary’s Long World War*. [PhD-értekezés] Central European University, Budapest, 2015. 10.

⁵ Raymond ARON: *Peace and War. A Theory of International Relations*. Prager Publishers, New York, 1968. 297.

magyarországi antiszemitizmus kiváltói a forradalmak vezetői között felülreprezentált „zsidó” résztvevők voltak. A könyv megerősíti azt az álláspontot, hogy a politikai antiszemitizmus már 1919 előtt is elterjedt volt Magyarországon.⁶

Bodó szerint a vidéki erőszak fokozódott a csapatok frontról való visszatéréseivel a fegyverszünet után. Állítását alátámaszthatja a népszerű vicclap, a *Borsszem Jankó* novemberi száma, amely cinikusan jegyzi meg, hogy a zsidókat csak olyan falvakban nem bántalmazzák, ahol nem élnek zsidók.⁷ Bodó a novemberi vidéki zavargásokat lázadásként jellemzi, amelyeket a polgárőr-ségek számoltak fel. Azt is megállapítja, hogy az antiszemita atrocitások során csak néhány zsidó vesztette életét, de a vagyoni kár több százmillió koronás nagyságrendet ért el. A vidéki lázadásokat a *jacquerie*-kkel azonosítja, amelyek spontán társadalmi tiltakozások politikai célok nélkül (54.). Bár a szerző nem jelzi, a tipológia Chalmers Johnsontól származik.⁸ E ponton érdemes megjegyezni, hogy Hatos Pál, az őszirózsás forradalom történésze is hasonló következtetésre jut az 1918. novemberi eseményekkel kapcsolatban, amelyet úgy lát, mint a „20. század legnagyobb méretű spontán paraszti forradalmát”, amelynek „nem voltak vezérei, legfeljebb hangadói, s nem volt ideológiája”. Hatos a történeteket azonban nem a *jacquerie*-vel hasonlítja össze, hanem a francia forradalomban 1789 nyarán történt parasztfelkelésekkel, a nagy félelemmel (*la Grande Peur*).⁹

Bodó a magyarországi forradalmak folyamatábráját Arno Mayer modelljére építi, amely a forradalomból, az ellenforradalomból és a forradalomellenességből (*anti-revolution*) áll (61.). A szer-

⁶ Lásd erről korábban BIHARI Péter: *Lövészárkok a hátszágban: közép-osztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországn.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

⁷ KÁDÁR GÁBOR–VÁGI ZOLTÁN: *Forradalmak kora: antiszemita pogromok és atrocitások 1918–19-ben.* *Konfliktuskutató*, 2010. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=145:forradalmak-kora-antiszemita-pogromok-es-atrocitasok-1918-19-ben-&catid=15:tanulmányok (letöltve: 2019. 11. 11.)

⁸ CHALMERS JOHNSON: *Revolution and the Social System.* Stanford University Press, Stanford, 1964. 31–32.

⁹ HATOS PÁL: *Az elfeledett „nagy félelem”.* In: MÜLLER ROLF–TAKÁCS TIBOR–TULIPÁN ÉVA (szerk.): I. m. 115–136., 116., 130.

zó a Tanácsköztársaság politikáját és céljait a forradalommal, a Tanácsköztársaság-ellenes parasztlázadást a forradalomellenességgel azonosítja, amely azért fejlődött ki, mert a kormányzótanács figyelmen kívül hagyta a parasztság érdekeit, nem osztott földet. Az ellenforradalom alternatív forradalomként, ellenzékben állt a „demokratikus és a bolsevik forradalmak eszményeivel, meg akarta semmisíteni a legfontosabb törvényeket, és vissza akarta rendezni a korábbi rendszerek szociálpolitikáját”. Az ellenforradalom szemben állt a munkásosztály érdekeivel, ellenezte a földreformokat, s egyben „megdönteni kívánta a felvilágosodás és a 19. századi liberalizmus egyik legnagyobb eredményét, a zsidók emancipációját” (67–68.).

Bodó, annak ellenére, hogy ismeri Bődök Gergely kisebb számkokat mutató összesítését a terrorról (122., 32. jegyzet), elfogadja a vörösteror áldozatairól szóló számadást, amely Váry Albert főügyész 1922-ben született megállapítása szerint 590 fő erőszakos halálát állapította meg (119., 13., 14., 21. jegyzet). Bodó megjegyzi azonban, hogy a legtöbb áldozat fegyverrel a kézben halt meg, vagy közvetlenül a lázadások elfojtása után végezték ki (116.). Ezzel szemben a fehérterror nem volt válogatós. A szerző megemlíti, hogy hiteles adatok hiányában csak feltételezni lehet a fehérterror áldozatainak pontos számát, amely mára a történészek között valóságos számháborúhoz vezetett. A saját, 5000 körüli becslését egy brit munkáspárti delegáció jelentésére alapozza, amely 1920 áprilisában látogatott Budapestre. Bodó szerint ez egy reális szám az 1919 augusztusától 1924-ig terjedő időszakra, ha figyelembe vesszük a gyilkosságokon és kivégzéseken kívül a további áldozatokat is. A becsült 5000 főből 1250–2500 közötti volt a zsidó származásúak száma, akik közül körülbelül 625–1250 börtönben vagy internálótáborokban halt meg (95.). Bodó azt is jelzi, hogy 1919-től 1924-ig tíz-tizenháromezer embert internáltak (140.).

A fehérterror egyik fontos politikai következménye volt a nemzetgyűlés által megszavazott *numerus clausus* törvény bevezetése, amelyet az antiszemita diákegyesületek, a bajtársi szövetségek és a polgári politikai szervezetek szorgalmaztak. A 1920: XXV. törvénycikk korlátozta az egyetemeken tanuló zsidó diákok számát

azzal, hogy azt a zsidók összlakossági arányában állapította meg. Bodó szerint a törvény „megszüntette a szabad versenyt az akadémiai berkekben, megsemmisítette az emancipáció folyamatát, és állandósította a zsidók kirekesztését a nemzetből, azzal, hogy etnikumként vagy népfajként definiálta őket” (255.). Itt talán érdemes lett volna megjegyezni, hogy a törvény nemcsak a bosszúállást jelképezte, de az „örségváltás” igéyeit is.

Könyve epilógusában Bodó felhívja a figyelmet a múlt és a jelen közötti kapcsolatra. Úgy látja, a fehérterror bizonyos szervezeteit a jelenlegi szélsőjobboldal lemásolja, és olyan paramilitáris különítményes alakulatokat vonultat fel, amelyek a két világháború közti mintákat követik. Ugyanakkor a szélsőségesek Horthy-kultuszának reneszánszán is dolgoznak (307.). Mire Bodó könyve megjelent, az is nyilvánvalóvá vált, hogy maga a kormány politikája sincs távol a radikális jobboldal céljaitól. A helyzetet jól tükrözi a rekonstruált Nemzeti Vértanúk Emlékművének hivatalos felszentelése, amely csak a vörösterro áldozatainak nyújt emléket. Az eredeti emlékművet 1934-ben állították fel (121., 21. jegyzet), és 1945-ben rombolták le. Kövér László, a Magyar Országgyűlés elnöke az emlékmű 2019. október 31-i újraavatási ceremóniáján elmondott beszédében kijelentette: „A Lenin-fiúk utódai ma is itt állnak velünk szemben, és – egyelőre még csak a virtuális világban – ott folytatják, ahol a szamuelyk és csernyk [sic!] száz éve abbahagyták”.¹⁰ Kövér, miközben a hatalom ellenzékét vörösterroistáknak minősítette, nem beszélt a különítményesek áldozatairól, és ezzel a fehérterrort legitimálta a rendszer emlékezetpolitikájában. Bodó professzor könyve alapvetően fontos monográfia, amelyből az olvasó részletes képet kap a modern magyar történelem egyik brutális szakaszáról, a fehérterrortól.

Peter Pastor

¹⁰ Kövér László hivatalos honlapja. 2019. 10. 31. <http://www.hazelnok.hu/esemenyek/1380/A+b%C5%B1n%C3%B6k+akkor+teljeseznek+be%2C+amikor+elfelejtik+azokat.htm> (letöltve: 2019. 12. 01.)